

Тетяна Шевченко, Максим Фірсенко

ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ ДИСКУРС ПУБЛІЦИСТИКИ Ю. АНДРУХОВИЧА

Есеїстика відомого українського письменника Юрія Андруховича дедалі активніше привертає увагу науковців. Це і не дивно, адже це твори, в яких органічно поєднуються різноманітні прояви таланту всебічно обдарованого майстра слова – письменника, публіциста, науковця, літературного критика, перекладача, громадського діяча. Чимдалі, тим активніше усвідомлюється той факт, що публіцистика, головним чином есеїстика, стали «другим» (іншим!) проявом авторського «я» митця, про що свідчить поява численних есеїв у поточній періодиці, зокрема в часописах «Критика» та «Дзеркало тижня». Як зазначає сам митець, це «така система, моя власна, особиста, якщо це можна назвати системою, має багато, страшенно багато порожнин і суперечностей. Але мені цінними видаються оті сформульовані помилки чи глухі завулки, якісь метання. В кожному разі це є потреба реакції на пережите і відчуте. І це більше прерогатива письменника, ніж чистого мислителя» [6, 10].

Есеї Андруховича засвідчили, що осмислення ним сучасності зазвичай відбувається через конкретні постаті минулого чи сьогодення, часто цими особами постають видатні митці, насамперед поети, адже справжній поет має за будь-яких обставин залишатися «вищим від цього щоденного борсання, ... цього розлізлого-деформованого національного касоплину» [4, 106]. До таких постатей Андрухович відносить Б.-І. Антонича, І. Котляревського, М. Гоголя, Ф. Г. Лорку, В. Стуса, В. Набокова та багатьох інших. Чільне місце в його «спробах» віддзеркалення сьогодення відведено Тарасові Шевченку: це проявляється або у вигляді мимовільного цитування, або свідомого посилання на авторитетну позицію; це може бути авторське перефразування (доповнення) Шевченкових слів чи

Т. Шевченко, М. Фірсенко. Шевченківський...

іронічне «підспівування» до хрестоматійних викладів на кшталт того, що поет «досягнув найаристократичніших вершин духу». Однак у творчому доробку Юрія Андруховича є кілька есеїв, в яких зроблено спробу створити особливий – «свій» – портрет Шевченка, що зрештою, традиційно для жанру есе, в основі якого – завжди новий індивідуальний погляд на «звичні» речі, які «наче перероджуються в авторській свідомості, «екзаменуються» автором у можливості і доречності власного існування. Когнітивний досвід есе, на відміну від трактату, орієнтований не на поняття, адже в цьому випадку не уникнути реального досвіду існування предмета, а на образ, що «розширює» та «поглиблює» свій предмет [7, 291].

У цьому аспекті привертають увагу два есеї Андруховича, присвячені Тарасові Шевченку – «Близько до тексту» (збірка «Дезорієнтація на місцевості» та «Shevchenko is OK» (збірка «Диявол ховається в сирі»). Перший написаний 1999 року, другий – 2000-го, однак книга, до якої увійшов другий твір, побачила світ наприкінці 2006 року, тож не виключено, що автор уніс певні зміни і в цей текст, що цілком ймовірно, оскільки, як пише він у передмові до збірки «Диявол ховається в сирі», «все це писавати, настільки довго, що я не міг не змінюватись, а отже не міг не змінювати, не виправляти, не перенаголошувати деякі акценти» [3, 7]. Порівняльний аналіз двох творів якраз дає підстави простежити еволюцію авторського мислення в осмисленні ролі і сутності великого поета, тож зупинимось на цих двох творах детальніше.

Есеї «Близько до тексту» є «спробою незаангажованого погляду на Шевченка як на звичайну людину, а не «прометея духу» чи «гіганта мислі». Однак хоча в центрі авторської уваги великий український поет, все ж таки головним героєм твору є не він, а сам автор, адже в тексті Шевченко постає і об'єктом, і суб'єктом дослідження водночас, і немає сумніву, що цей аналіз продуктивний. Шевченко виступає продовженням «я» самого автора, про що свідчить вже початок самого твору: «Мене цікавлять людські обличчя – і в прямию сенсі, і в будь-якому іншому. Мене цікавлять прояви людського в людині» [2, 77]. Фразу «мені подобається» розпочинається практично кожен абзац цього твору, що свідчить про неабияку увагу саме до власного внутрішнього світу, а вже потім про місце Шевченка в ньому. У цьому світі великий поет перестає бути «великим» і перетворюється на симпатичного чолов'ягу, ментально близького самому Андруховичу. Використовуючи метод «особистої

реставрації», автор зі сторінок відомого Шевченкового «Журналу» («Щоденника») намагається відновити Шевченка з «живим людським обличчям». Між Тарасом Григоровичем і автором відбувається особливий нечутний для інших діалог, який не завжди вербалізується, однак його «зміст» передається через авторські враження від прочитаного в «Журналі»: «Мені страшенно важливі ці дрібниці, розсипані по всьому щоденнику. Я намагаюся скласти з них обличчя. Воно подобається дедалі більше» [2, 77]. М. Стюфляєва виділяє кілька варіантів взаємодії автора та його героя. Серед них наступні: автор і герой відкриті один одному чи автор «відкритий» – герой «закритий» або ж навпаки [див: 8, 65]. В есе «Близько до тексту» масо унікальний варіант взаємодії: автор відкритий, а герой, будучи закритим для інших, стає «відкритим» тільки в свідомості автора цього твору. Відтак увесь твір – це оголена історія «відкриття» автором Шевченка-пересічної людини. Обравши прийом акцентації на подробицях і виділення деталей, нав'язних «Журналом», автор створює образ земного генія, що викликає симпатію і розвінчує ореол культового митця, штучно створений спочатку радянською системою, а вже потім видозміненою новими реаліями незалежною Україною. Варто відзначити прикметну гостру спостережливість Андруховича, вміння фокусуватися на «іншому», особливу здатність всотувати різномірні враження, миттєво відкидаючи непотрібні. Безперечно, особлива тут роль враження та інтуїції самого автора-письменника. Уява в подібному трактуванні передбачає не вимисел, цілком припустимий у публіцистичному творі, а реконструкцію психологічних станів, опертий на написане рукою великого митця: «Мені подобаються його трохи абсурдні, але цілком щирі суперечки з „Естетикою“ якогось Лібельта. Мені подобається, що в астраханському шинку він розчулюється від механічної музики... Мені шалено подобається його постійно уважне вдивляння у навколишнє жіноцтво. Так дивляться справжні чоловіки... Мені подобаються ці перелітні жіночі персони, ледь еротизовані фактурою тексту...» [2, 78].

Важливий прийом у створенні образу Шевченка – цитування його щоденника. Фрагменти його нотаток, доповнені Андруховичевими коментарями, постають єдиним цілим, незважаючи на той факт, що написані різними мовами. Підбираючи і своєрідно типізуючи змістовні психологічні подробиці Шевченкового твору, автор есею допомагає читачеві зрозуміти перепад станів видатної особистості і разом з тим

унаочное особливі психологічні відкриття, які набувають естетичної структури, подають своєрідну діалектику душі у процесі становлення: «Странно подумать, я занимался тогда сочинением малороссийских стихов, которые впоследствии упали такой страшной тяжестью на мою убогую душу». *Це надзвичайна драма. Вона нічого не перекреслює, але насильцьки збагачує* [2, 77] [Підкреслення наші. – Т. Ш., М. Ф.]. Отже, створений в есеї «Близько до тексту» образ Т. Г. Шевченка – авторська особистісно-індивідуальна психологічна «реставрація» митця на основі документальних записів самого поета. Обраний прийом створення персонажа в даній ситуації продиктований аналітичною природою публіцистичного психологізму (есеїст по крупицях збирає психологічні факти та отримані знання інтерпретує, оцінює, доповнює).

Зовсім інший «портрет» Шевченка постає зі сторінок есею «Shevchenko is OK» зі збірки «Диявол ховається в сирі». Прикметно, що назву цього твору автор взяв з есе «Близько до тексту», в останньому абзаці якого Андрухович словесно намалював один з вечорів, проведений Тарасом Григоровичем у Новопетровській фортеці. Окресливши майже ідилічну картину спокою і затишку, автор наголошує: «Shevchenko is OK. Тут ми його й полишимо, в цьому раю, він уже майже вдома, йому пишеться, і дайте йому нарешті спокій з вашими ідолами та патріотичною метушнею. Він у раю, і всіх вас звіди бачить» [2, 78]. Однак тональність есею зі збірки «Диявол ховається в сирі» зовсім відмінна від вміщеного в книгу «Дезорієнтація на місцевості». Це не реставрація особистості Шевченка, це спроба розібратися в тому, яке насправді місце посідає великий митець в історії та культурі України. У творі майже немає експресивних відступів, іронічних – традиційних для Андруховича – пасажів, акцентів на власному «я» тощо. Навпаки, образ автора в даному випадку максимально усунений, натомість постає великого Шевченка – на передньому плані. Твір написано у науково-популярному стилі, з явним домінуванням наукового начала. Автор застосовує герменевтично-структуральний та частково національно-екзистенційний підходи у створенні образу Митця, яким він постав після своєї смерті і яким він залишається до цього часу. При цьому сам есеїст вже не є іронічним спостерігачем чи естетом-інтерпретатором: як можна судити з цього тексту, на цей раз він уважний науковець і досвідчений культуролог. На жаль, ми не знаємо, на яку конкретну аудиторію був розрахований даний

твір. Проте можна припустити, що на освічену. Зрештою, Сергій Грабовський переконаний, що всі есеї Юрія Андруховича орієнтовані «на тих, хто має бодай кілька „точок дотику“ до професійної культури, для кого несподівані алюзії, приховані цитати містяться якщо не у сфері самозрозумілого, то, використовуючи термін Лева Виготського, „в зоні найближчого розвитку“» [5, 20].

Отже, есе «Shevchenko is OK» у дусі наукового трактату композиційно складається з чотирьох частин. Перший – «Харизма» – є спробою окреслення Шевченкової особистості з різних аспектів – психологічної, естетичної, інтимної, ментально, національної тощо. При цьому відтворюється не біографія поета, а його агіографія, тобто прикмети його «інакшості» та «своєрідності з-поміж інших». Основні концепти цієї агіографії такі: дитинство як своєрідний «кінець світу», плач, спів, доля тощо. Відомі всім і кожному біографічні дані відтворюються автором у модерному дусі: герой називається «парвеню-малоросом», факт втечі з рідного дому в дитинстві окреслено як «скептичну верифікацію», а історію з перепохованням названо «двотижневим перфомансом». Попри це, на кількох сторінках відтворено біографію Шевченка такою, як її бачить Андрухович з позицій сьогодення. При цьому наочна фрагментарність, вибірковість у відтворенні фактів усім відомої біографії служить конкретній ідеї: показати, що постать Шевченка глибоко трагічна насамперед тому, що належить Історії та численним інтерпретаціям, подекуди різновекторним. Тому другий розділ названо «Культ», в якому черговий раз йдеться про те, яке місце великого Митця в історії української культури. Автор іронізує над відомими постулатами про «справді народного поета», «аристократа духу», «духовного батька нації», навіть виводить шість ролей Шевченка, нав'язаних йому різними ідеологіями, обґрунтовуючи кожену: «Шевченко комуністичний», «Шевченко націоналістичний», «Шевченко християнський», «Шевченко атеїстичний», «Шевченко дисидентський», «Шевченко анархічний» тощо. Наприклад, пояснюючи зміст поняття «Шевченко дисидентський», автор пише: «Доля Шевченка – це приклад індивідуальної боротьби самотнього ідеаліста з тоталітарним режимом. Шевченків етос – це, власне, етос протистояння людини чомусь значно більшому, потужнішому, знеособленому, якійсь гігантській машинерії пригнічення» [1, 150]. Висновок цього розділу несподіваний: щоразу нова епоха породжує нових гібридизованих малих шевченків, яких суспільна

ідеологія може використовувати в своїх цілях щоразу по-своєму, залежно від ситуації.

Третій розділ есе – «Поляки» – у своєрідний спосіб досліджує візію українсько-польського співіснування Шевченка-митця. В цій частині автор виступає в ролі літературознавця, адже на прикладі поеми «Гайдамаки» і поезії «Полякам» намагається реставрувати позицію Шевченка щодо близького слов'янського народу. Роль цієї частини есею особлива: автор помічає, що між аналізованими творами – відстань в одинадцять років, однак за цей час позиція Шевченка щодо поляків не змінилася. «Шевченко не змінив акценту свого звинування. Не допускає жодної ревізії... Мені досьогдні важко відповісти, наскільки цей вірш примирює, а наскільки навпаки. І так уже є. Бо такий уже він є, Шевченко» [1, 154], – констатує Андрухович.

Останню частину твору названо «Слава світу». В ній йдеться про те, як нащадки уславлюють славетного Кобзаря. Автор пише про це трохи іронічно: «Жоден Данте або Шекспір не зрівняються з ним за масою бронзи, міді, мармуру, граніту, залізобетону» [1, 155]. Однак, на думку автора, все це штучне, адже справжня слава поета починається тоді, коли пересічні люди починають цитувати його твори невимушено, вважаючи «своїм», «близькою людиною». Андрухович розповідає про такий випадок зі свого життя: випадково опинившись в одному з нічних поетичних кафе Нью-Йорка, він був уражений тим, що американці знали творчість Шевченка, а один із них, пуерториканець, патрон кафе, навіть заявив Андруховичу, що Шевченко є його найулюбленішим поетом. Ця розповідь дозволила есеїсту зробити висновок про те, що таке справжня слава поета, а що – лише ідеологічна інтерпретація, змінна за своєю природою. Отже, створений Андруховичем персонаж у творі «Shevchenko is OK» – це образ-есеїстична реконструкція не самої особи, цінної своєю неповторністю, а певного штучно створеного суспільного його образу, хоч і доповненого низкою суб'єктивних оцінок і позицій.

Аналіз двох творів про Шевченка Юрія Андруховича спонукає до висновку про безмежність есеїстичного осмислення людської сутності як з урахуванням перспективи, так і ретроспективи. Не виключено, що це не останній «варіант» образу великого митця. Однак і в першому, і в другому творі Шевченко осучаснюється, очуднюється: обидва твори

є продуктом Сьогодення, присутньою публіцистичною сторінкою Сучасності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Андрухович Ю. Shevchenko is OK // Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. – К., 2006. – С. 141-158.
2. Андрухович Ю. Близько до тексту // Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 77-78.
3. Андрухович Ю. Від автора // Андрухович Ю. Диявол ховається в сирі. – К., 2006. – С. 7.
4. Андрухович Ю. Самотність серед мавп // Дезорієнтація на місцевості. – Івано-Франківськ, 1999. – С. 105-106.
5. Грабовський С. Ессе Andrukhovych // Критика. – № 7-8. – С. 20-23.
6. Інший формат. Юрій Андрухович. – Івано-Франківськ, 2003.
7. Музиль Р. Человек без свойств. – М., 1991. – Кн. 1.
8. Стюфляева М. И. Человек в публицистике. – Воронеж, 1989.